

Sirojiddin ABDUVOITOV,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: sirojiddinabduvoitov@gmail.com

O‘zbekiston XIA Islom iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlar fakulteti dekani, PhD H. Sadibaqosev taqrizi asosida

TURKIYA TASHQI SIYOSATI SHAKLLANISHINING ZAMONAVIY YO‘NALISHLARI

Аннотация

XXI asr boshlarida Erdog‘an boshchiligidagi “Adolat va taraqqiyot partiyasi”ning hukumat tepasiga kelishi tufayli Turkiya davlatining madaniy, tarixiy va geografik xususiyatlarini, shuningdek, zamonaviy geosiyosiy voqelikni hisobga olgan holda mamlakat tashqi siyosati ham sezilarli darajada isloh qilindi. “Adolat va taraqqiyot partiyasi” hukmronligi davrida Turkiyaning tashqi siyosatida jiddiy o‘zgarishlar yuz berdi. Turkiya XX asrning ikkinchi yarmiga qaraganda milliy manfaatlariga ko‘proq e‘tibor bera boshladi. Zamonaviy xalqaro munosabatlar transformatsiyasi jarayonida Turkiya Respublikasining tashqi siyosati ham ichki, ham tashqi omillar ta‘sirida shakllanib, aniq belgilangan ko‘p vektorli xususiyatga ega bo‘lib bormoqda. Ushbu maqolada zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida Turkiya tashqi siyosatining yo‘nalishlari ilmiy tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: Turkiya, xalqaro munosabatlar, tashqi siyosat, ichki siyosat, dunyo tartiboti, neousmonizm, mafkura, doktrina, Usmonlilar, Markaziy Osiyo.

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ

Аннотация

В начале XXI века, в связи с приходом к власти «Партии справедливости и развития» во главе с Эрдоганом, внешняя политика страны была существенно реформирована с учетом культурно-исторических и географических особенностей турецкого государства, а также современной геополитической реальности. За время правления «Партии справедливости и развития» во внешней политике Турции произошли серьезные изменения. Турция стала уделять больше внимания национальным интересам, чем во второй половине XX века. В ходе трансформации современных международных отношений внешняя политика Турецкой Республики формируется под влиянием как внутренних, так и внешних факторов и приобретает четко выраженную многовекторность. В данной статье были научно проанализированы направления внешней политики Турции в системе современных международных отношений.

Ключевые слова: Турция, международные отношения, внешняя политика, внутренняя политика, мировой порядок, неосманнизм, идеология, доктрина, османы, Центральная Азия.

MODERN DIRECTIONS OF FORMATION OF TURKEY'S FOREIGN POLICY

Annotation

At the beginning of the 21st century, due to the coming to power of the “Justice and Development Party” led by Erdogan, the country's foreign policy was significantly reformed, taking into account the cultural, historical and geographical features of the Turkish state, as well as the modern geopolitical reality. During the rule of the “Justice and Development Party”, significant changes took place in Turkey's foreign policy. Turkey began to pay more attention to national interests than in the second half of the 20th century. In the course of the transformation of modern international relations, the foreign policy of the Republic of Turkey is formed under the influence of both internal and external factors, and is becoming a clearly defined multi-vector feature. In this article, the directions of Turkey's foreign policy in the system of modern international relations were scientifically analyzed.

Key words: Türkiye, international relations, foreign policy, domestic policy, world order, neo-Ottomanism, ideology, doctrine, Ottomans, Central Asia.

Kirish. Barchamizga ma‘lumki, bugungi kunda xalqaro miqyosda murakkab vaziyat hukm surmoqda va dunyo prognoz qilish qiyin bo‘lgan va hatto oldindan aytib bo‘lmaydigan oqibatlarni keltirib chiqaradigan fundamental transformatsiyalarni boshidan kechirmoqda. Bundan tashqari, jahon sahnasida o‘zaro ishonch va bir-birini tushunish inqirozi keskin sezilmoqda. Global va mintaqaviy xavfsizlikka qarshi tahdidlar tobora kuchaymoqda va yangi xavf-xatarlar vujudga kelmoqda. Shu munosabat bilan zamonaviy xalqaro munosabatlarda sodir bo‘layotgan transformatsiya jarayonlarini ilmiy tahlil qilish har qachongidan ham dolzarb ahamiyatga ega.

Turkiyada “Adolat va Taraqqiyot partiyasi” hokimiyatga kelganidan keyin Anqaraning tashqi siyosatida sezilarli darajada o‘zgarishlar yuz berdi. Mazkur partiyaning hokimiyat tepasiga kelishi, mamlakat tashqi siyosatining

ustuvor yo‘nalishlarini o‘zgartirib yubordi va davlatning milliy manfaatlarini yanada aniq belgiladi. Turkiya “Adolat va taraqqiyot” partiyasi hukmronligi davrida qo‘shni mintaqalar bilan, jumladan, Yaqin Sharq va Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan “yumshoq kuch” siyosati orqali o‘zaro hamkorlik qilib, faol mintaqaviy tashqi siyosat olib bormoqda.

Albatta, Anqara tashqi siyosatida ma‘lum darajada diversifikatsiya kuzatildi, bu esa Amerikaning mintaqadagi kichik hamkori pozitsiyasidan uzoqlashishini bildirmoqda va sharqiy davlatlar bilan aloqalarni yanada mustahkamlashga harakat qilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Maqolada Turkiya va Rossiyaning nufuzli tadqiqot markazlari, universitetlari, yetakchi olimlarning tadqiqotlari xususan, Aydin M., Ersanli B., Irkin A., Moskalenko O. Landau J., Nye J., Avatkov V. A., Vasiliyev A. D., Drujilovskiy S. B.,

Xutorskaya V. V., Martinov V. L., Sazonova I. Ye. va boshqa xorijlik olimlarning ilmiy ishlari kitob, maqola va tezislari tahlil qilingan va o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy xalqaro munosabatlar transformatsiyasida Turkiya Respublikasi tashqi siyosatini o'rganishning nazariy va metodologik asosini zamonaviy siyosatshunoslik metodlari, xususan, nazariy, empirik va amaliy metodlar tashkil etadi. Muallif, umumiy ilmiy metodlarga – tahlil va sintez, deduksiya va induksiya amal qilgan. Bundan tashqari, nazariy metodlar orasida tizimli, institutsional va qiyosiy tahlil kabi metodlar ham ustuvor ahamiyatga ega. Mazkur maqolada tizimli tahlil metodi – zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimining transformatsiyasida Turkiya tashqi siyosatini o'rganishda yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy xalqaro munosabatlar transformatsiyasida Turkiya jahon hamjamiyati oldida o'zining faol tashqi siyosatini yuritmoqda. Albatta, har bir davlatda bo'lgani kabi, Turkiyada ham tashqi siyosat davlatning milliy manfaatlaridan kelib chiqib yuritiladi. Tashqi siyosatning asosini esa mafkura va g'oyalarga tashkil qiladi. Turkiya Respublikasining zamonaviy tashqi siyosatida belgilangan maqsadlarga erishishning eng samarali, tasdiqlangan va tan olingan mexanizmi XX-asr oxiridan beri qo'llanilayotgan “yumshoq kuch” atamasidir. Shubhasiz, XXI-asrda aynan “yumshoq kuch” siyosatidan foydalanish nafaqat mamlakat farovonligini, balki uning xavfsizligini, iqtisodiy manfaatlarini, tashqi siyosiy imijini, shuningdek, xalqaro nufuzini oshirishni ham ta'minlamoqda.

Demak, jahonning siyosiy manzarasi so'nggi paytlarda o'ziga xos tarzda transformatsiya bo'lmoqda, zamonaviy xalqaro munosabatlarda mamlakatlar o'z milliy manfaatlarini ilgari surish maqsadida “qattiq kuch” (hard power)ga qaraganda “yumshoq kuch” (soft power) nazariyasidan foydalanishga harakat qilishmoqda. Hozirda jahon siyosatining ilmiy doira vakillarida “soft power” ya'ni “yumshoq kuch” [5] katta qiziqish uyg'otmoqda.

“Yumshoq kuch” ya'ni, “Soft power” atamasining kelib chiqishi, tarixda qadimgi Xitoylik Lao-szi yozma manbasida, o'rta asrlarda Antonio Gramshi asarida ilk bor uchraydi. Zamonaviy davrda esa bu atamani muomalaga Jozef Nay kiritgan bo'lib, u o'zining birqancha ilmiy tadqiqot ishlarida “yumshoq kuch”ning nazariy jihatlarini tushuntirib berishga harakat qilgan. J.Nay o'z kitobida “soft power”ga quyidagicha ta'rif bergan: “yumshoq kuch o'zi nima? “yumshoq kuch” – bu majburlash vositalaridan foydalanilmasdan, aksincha, ittifoqchi va hamkorlarni ixtiyoriy ravishda o'ziga jalb etish orqali, ko'zlangan natijalarga erishishdir. Ko'zlangan natijaga esa avvalo, ma'naviy va moddiy madaniyatni rivojlantirish, tashqi va ichki siyosat samaradorligini oshirish orqali erishish mumkin [3].

Bizga ma'lumki, “qattiq kuch” (hard power) bosim va zo'ravonlik asosida siyosat o'rnatishga harakat qiladi (harbiy kuch yoki iqtisodiy resurslar yordamida). Bundan farqli ravishda, soft power ning samarali ta'rafi esa ommaviy axborot vositalari orqali turli ma'lumotlarni tarqatish orqali shakllantiriladi. Demak, “qattiq kuch” hard power ham, “yumshoq kuch” soft power ham ma'lum ma'noda umumiy strategiyaga ega, biroq, ushbu strategiyani amalga oshirish taktikalari ularning har biri uchun o'ziga xos xususiyatga ega.

Turkiya “yumshoq kuch”ining faol qo'llanilishi Ahmet Dovuto'g'luning tashqi ishlar vaziri etib tayinlangandan so'ng aniq maqsadga ega bo'ldi, desak xato qilmaymiz. Albatta, aynan Dovuto'g'lu sobiq Usmoniylar imperiyasi hududlariga kiritilgan Yaqin Sharq, Kavkaz, Bolqon, Shimoliy Afrika, Saudiya Arabistoni kabi davlatlar bilan va qardosh Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan nafaqat siyosiy-iqtisodiy, balki madaniy-gumanitar sohalarida ham

keng hamkorlikni rivojlantirish, zamonaviy Turkiya uchun muhim ekanini ta'kidlagan. Binobarin, uning mazkur qarashlari va siyosati keyinchalik, Turkiya tashqi siyosati konsepsiyasida ham o'z ifodasini topgan.

Turkiya Respublikasi paydo bo'lganidan buyon, Turkiya tashqi siyosatining asosini Mustafo Kamol Otaturk tomonidan 1923-1938 yillarda shakllantirilgan tashqi siyosat doktrinasini tashkil qiladi. Yillar davomida Turkiya o'zining xalqaro maydondagi faoliyatida Otaturk tomonidan belgilab berilgan tashqi siyosatdan keng foydalandi.

Keyinchalik, Turkiya tashqi siyosatida bir qancha o'zgarishlar sodir bo'ldi. Jumladan, hukumat tepasiga Adolat va taraqqiyot partiyasi kelganidan so'ng, mamlakat tashqi siyosatining asosiy yo'nalishi respublikagacha bo'lgan davridagi g'oyalarga asoslandi. Natijada, usmonizm, panturkizm va panislomizm kabi g'oyalarning yangicha ko'rinishlari paydo bo'ldi. Ammo, Turkiya tashqi siyosati bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borayotgan ko'plab mutaxassislarning fikricha, Turkiya tashqi siyosatining yo'nalishi Respublika paydo bo'lganidan buyon, bir necha marotaba transformatsiya bo'lgan bo'lsada, lekin tub o'zgarishlar sodir bo'lmaganini ta'kidlashmoqda [9].

Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimining transformatsiyaga uchrashi va dunyodagi asosiy davlatlar rolining o'zgarishi, ko'pgina mamlakatlarning ichki va tashqi siyosat yo'nalishini qaytadan ko'rib chiqishini taqazo etmoqda. Turkiyada ham tashqi siyosat strategiyasi to'xtab qolmadi, balki doimiy rivojlanib bordi va ko'rib turganimizdek, bugungi kunda Turkiya Respublikasi Yaqin Sharq mintaqasida asosiy kuch markazlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Ana shunday g'oyalardan yana biri Turkiyaning sobiq tashqi ishlar vaziri va bosh vaziri bo'lgan Ahmet Dovuto'g'li tomonidan taklif qilingan “Qo'shnilar bilan nol muammo” doktrinasini keltirishimiz mumkin. Doktrina 2008-yilda qabul qilingan va uzoq vaqtdan beri Turkiyaning tashqi siyosiy faoliyatida hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qilgan [2]. Ushbu doktrina avvalo tinchlik va adolat tamoyiliga asoslangan bo'lib, turk idealizmining butun mohiyatini o'zida aks ettirar edi. Asosiy g'oya esa tinchlikparvar tashqi siyosat olib borish edi va mazkur ta'limot Otaturkning “Yurtda tinchlik, dunyoda tinchlik” degan asosiy shioriga to'g'ri keldi. Doktrinaga binoan, Turkiya Yaqin Sharq davlatlari bilan o'zaro manfaatli iqtisodiy aloqalar o'rnatishga e'tibor qaratdi. O'sha paytdayoq, Turkiya Respublikasi Yaqin Sharqda barqarorlikni ta'minlash uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga tayyorligini e'lon qilgan edi. Ammo, Turkiyaning bu kabi bayonotlari mintaqada ham, mintaqaviy makondan tashqarida ham yetakchilik maqomini olish istagi borligi bilan izohlandi. Ahmet Dovuto'g'li “Qo'shnilar bilan nol muammo” konsepsiyasi ishlab chiqilishidan oldin nashr etilgan “Strategik chuqurlik” asarida davlatni to'rt turga ajratdi va kamolizm siyosati Turkiyaning xalqaro maydondagi faol pozitsiyasiga ta'sir ko'rsatdi deb hisobladi. Uning fikricha, ushbu siyosat mamlakatni jahon hamjamiyati oldida “kichik davlat” maqomiga yetaklayotganini bildirar edi va bu esa o'z navbatida Turkiyadek ulkan salohiyatga ega Respublika kelajagiga zid edi [8]. Bunday bayonotlardan so'ng, Turkiya tashqi siyosatda qaysi yo'nalishda harakat qilishini taxmin qilish qiyin emas edi. “Qo'shnilar bilan nol muammo” doktrinasining rasmiy qabul qilinishi bu taxminlarni tasdiqladi va mamlakat tashqi siyosatida transformatsiya jarayonlarining mantiqiy davomi bo'ldi.

Hozirgi vaqtda Turkiyaning tashqi siyosat yo'nalishi ushbu konsepsiyadan ancha uzoqlashdi. Buning tasdig'i sifatida, davlat rahbariyati tomonidan Iroq va Suriyada amalga oshirilayotgan harakatlarni misol qilsak bo'ladi. Aftidan, Anqara yangi konsepsiyalar ishlab chiqarish uchun katta resurs sarflash o'rniga, yillar davomida shakllanib kelgan

qoidalarni tashqi siyosat faoliyatining asosi sifatida qabul qilishni ma'qul ko'rmoqda [7].

Umuman olganda, Turkiya Respublikasining zamonaviy tashqi siyosat yo'nalishi, birinchi navbatda, bipolyar tizimdan ko'p qutbli dunyo tizimiga o'tish bilan bog'liq bo'lgan global geosiyosiy o'zgarishlar ta'sirida shakllandi, ammo, ayni paytda o'zining sivilizatsiyaviy o'ziga xosligini saqlab qoldi.

Mamlakat tashqi siyosat yo'nalishini yangi bosqichga olib chiqadigan, aholining turli qatlamlarini o'zida birlashtira oladigan, turk xalqini yana bir bor buyuk, hamjihat va yengilmas bir millat sifatida xalqaro maydonda namoyon qila oladigan kuchli shaxsga muhtoj edi. Ana shunday paytda, hokimiyat tepasiga Rejep Tayyip Erdog'andek kuchli siyosatchi keladi. U Adolat va Taraqqiyot partiyasi (ATP)ning yetakchisi bo'lib, mamlakatda yuqorida ta'kidlangan xususiyatlarga javob beradigan tizim yaratadi. Bundan tashqari, ATP turli turk jamiyatlarini qamrab oladigan va barcha sohalarni jipslashtira oladigan mamlakat taraqqiyoti uchun aniq va samarali dasturlar ishlab chiqdi. Qolaversa, R.T.Erdog'an mamlakatda yangi g'arb taraqqiyot modelini ishlab chiqdi hamda islomiy qadriyatlarni tiklashga muvaffaq bo'ldi, bu esa o'z navbatida mamlakatdagi saylovchilarning keng doirasi tomonidan qo'llab-quvvatlandi [6]. Erdog'an Turkiya bosh vaziri bo'lgan davrda mamlakat taraqqiyoti uchun bir nechta maqsad va vazifalarni o'z ichiga olgan "Tasavvur – 2023" nomli yangi yo'l xaritasini ishlab chiqdi. Ushbu dasturda, Turkiyaning o'ziga xos salohiyatidan kelib chiqib, dunyodagi o'z o'rnini va rolini qayta ko'rib chiqishga qaratilgan yangi tashqi siyosat ishlab chiqish kerakligi qayd etilgan. Bundan tashqari, Turkiya tashqi siyosat bo'yicha yangi maqsadlar belgilagan edi. Ushbu maqsad va vazifalar 2023-yilgacha bajarilishi kerak edi. Turkiyaning sobiq bosh vaziri Ahmet Dovuto'g'li tomonidan shakllantirilgan Turkiya tashqi siyosatining maqsadlari va qarashlari quyidagilar edi:

Turkiya Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratib, 2023-yilgacha Yevropa Ittifoqining nufuzli a'zo davlatiga aylanish;

Turkiya xavfsizlik va iqtisodiy hamkorlik shaklida mintaqaviy integratsiyani davom ettirish;

Mintaqaviy mojarolarni hal qilishda muhim rol o'ynash;

Turkiya xalqaro miqyosda faol ishtirok etish;

Turkiya xalqaro maydonda hal qiluvchi rol o'ynashi va Turkiya jahondagi eng yirik iqtisodiyotga ega davlatlar o'ntaligiga kirishi kerak. Bunga erishish uchun Turkiya har tomonlama va har sohada olg'a siljishi, global barqarorlik bilan bog'liq har bir masalaga qiziqish bildirishi va munosib hissa qo'shishi kerak [4].

Bizning fikrimizcha, Turkiya tashqi siyosat bo'yicha belgilangan maqsadlarni qaysidir ma'noda amalga oshirayotganini ko'rmoqdamiz. Xususan, 2022-yilning 24-fevralida Rossianing Ukraina hududiga kirishi mavjud dunyo tartibotiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi. "Maxsus harbiy operatsiya", "natsizmga qarshi kurash" kabi shiorlar vaqt o'tib keng mojaroga aylanib ketdi. 2023-yil 31-martda BMT Inson

huquqlari Kengashining 52-sessiyasi doirasida Ukraina bo'yicha o'tkazilgan yig'ilishda Rossianing Ukrainaga bosqini oqibatida 8400 tinch aholi qurbon bo'lganini ma'lum qildi [1]. Ushbu urush natijasida jahonda oziq-ovqat, energiya, o'g'it va boshqa zarur tovarlar narxining keskin oshishiga sabab bo'ldi, bu esa barcha hududlarda keskinlik va tengsizlikning kuchayishiga olib keldi. Shunday vaziyatda, Turkiya ikki davlat o'rtasidagi ixtiloflarni tinch yo'l bilan hal qilish uchun o'z sa'yi-harakatlarni boshladi. Bundan tashqari, Turkiya tashabbusi bilan Ukraina g'allasini eksport qilish bo'yicha kelishuvlar 2022-yil 22-iyulda Istanbul shahrida tomonlarning e'tirozlari bo'lmasa, avtomatik ravishda uzaytirish imkoniyati bilan 120 kun muddatga tuzildi. Hujjatlar BMT va Turkiya tomonidan Rossiya va Ukraina bilan alohida imzolandi. Binobarin, BMT Bosh huquq himoyachisi Qora dengiz don tashabbusining muhimligini qayd etdi. Turkiyaning ushbu sa'y-harakatlari dunyoda global oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga, birinchi navbatda, eng muhtoj davlatlarga yordam berishga imkon berdi.

Xulosa va takliflar. Hozirgi vaqtda Turkiya Respublikasi o'zining neousmonizm va neopanturkizm mafkuralariga sodiq qolmoqda. Shu maqsadda, Turkiya Markaziy Osiyo davlatlari va Rossiya Federatsiyasining turkiyzabon mintaqalari bilan keng qamrovli strategik hamkorlikni rivojlantirmoqda. Ammo, ushbu munosabatlar ko'plab yirik davlatlar manfaatiga to'g'ri kelmayotgani Turkiya va turkiy xalqlar o'rtasidagi munosabatlarga ma'lum bir ma'noda to'siq bo'lmoqda. Masalan, Rossiyada, Rossiya imperiyasi davridan beri "panturkizm g'oyasi mamlakat uchun xavf tug'diradi va millatchilikni rivojlantiradi", degan qarash mavjud va hozirgacha ushbu xulosaga sodiq qolishmoqda.

Darhaqiqat, Turkiya tashqi siyosatida turkiy xalqlarni birlashtirish g'oyasi ham yo'q emas. Xususan, bunday g'oya iqtisodiy, gumanitar, "yumshoq kuch" siyosati orqali amalga oshirilishi mumkin. Masalan, davlatlararo muloqotlar, tashriflar, siyosiy, iqtisodiy, madaniy aloqalarning rivojlanishi, Turk madaniy markazlar, ta'lim dasturlar, o'quv markazlarning paydo bo'lishi va Turkiy davlatlar tashkilotining paydo bo'lishi va rivojlanishi fikrimiz dalilidir.

Bundan tashqari, Turkiya hozirgi paytda yuqorida qayd etilgan mafkuralarga tayanib, Yaqin Sharq mintaqasi va Afrika qit'asi mamlakatlariga ham o'z ta'sir doirasini kengaytirmoqda. Bu Turkiya tashqi siyosatidagi "yevrosiyolik" tushunchasi bo'lib, Markaziy Osiyo, Kavkaz davlatlari va xalqlari bilan, shuningdek, Rossiya va Xitoy bilan ham faol siyosiy va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirmoqda.

Xullas, bizning fikrimizcha, Turkiya tashqi siyosatini mafkuraviy va qadriyat sohalari bo'yicha ham global tendensiyalar bilan bog'liq holda, ham Turkiyadagi siyosiy rejimning o'zgarishi bilan bog'liq holda o'rganish metodologik jihatdan to'g'ri deb hisoblaymiz. Shunga ko'ra, xalqaro munosabatlarning zamonaviy transformatsion tizimida Turkiya Respublikasining tashqi siyosiy yo'nalishini o'rganishning asosiy metodologik jihatlari shakllandi.

ADABIYOTLAR

1. BMT Ukrainadagi urushda qancha tinch aholi halok bo'lganini ma'lum qildi. <https://www.qalampir.uz/uz/news/bmt-ukrainadagi-urushda-k-ancha-tinch-a-%D2%B3oli-%D2%B3alok-bulganini-ma-lum-k-ildi-80079>
2. Irkhin A., Moskalenko O. Russia's Foreign Policy in the Great Mediterranean: Prospects and Constraints // *Geopolitics Quarterly*. 2020. Vol. 15. № 4. P. 116.
3. Nye J. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. - New York: Public Affairs, 2004. – P.192.
4. Turkey's Strategic Vision 2023 Project [Электронный ресурс] // AK Parti. URL: <https://www.ak-parti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>
5. Yumshoq kuch (ingliz tilida "Soft power" odatda "yumshoq kuch" deb tarjima qilinadi, mazkur atama muallifi Jozef Nay hisoblanadi. Olim tomonidan ilk marta "yumshoq hokimiyat" (мягкая сила) degan qarashni ilgari suradi) <https://books.google.com/books?id=wuQAAAAMAAJ>

6. Мартынов В. Л., Сазонова И. Е. Турция между Западом и Востоком [Электронный ресурс] // Василий Львович Мартынов. URL: http://lwowich.ucoz.ru/statja_pro_turcija.pdf
7. Михеева Н.М. Внешнеполитическая идеология Турции: текущие тенденции и перспективы развития // Турция: новые реалии во внутренней политике и участие в региональных геополитических процессах. Под. ред. В.А. Аваткова, С.Б. Дружиловского, А.В. Федорченко. М.: МГИМО-Университет, 2014. С. 99.
8. Ноль проблем с соседями. Как Турция превратилась из «совести Ближнего Востока» в страну-отшельницу [Электронный ресурс] // Международный дискуссионный клуб «Валдай». Режим доступа: <http://ru.valdaiclub.com/a/highlights/nol-problem-s-sosedyami-turtsiya/>
9. Шлыков П. Политика и экономика «турецкого потока»: интересы расчёты Анкары // Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы. 2015. № 37. С. 2–5.